

Kirajzolódni látszik egy másik fordítói stratégia is a szövegben: Tatár szívesen nyúl vissza a magyar fordításnál a latin jövevényalakokhoz, ami nem kevés archaizáló erővel bír. Teszi mindezt ott is, ahol a németben ilyen mellékszövege nem érezhető. Vagyis nemcsak a „Poet” szót hagyja meg „poétának” [ez a németben is másképp hat a sztenderd „Dichter”-hez képest], hanem a „rövid időközök” („kurze Intervallen”) nála „kurta időközök” [155.], az „ebben a pillanatban” jelentésű „in diesem Augenblick” már „ebben a minutumban” [27.], az „egymást nagyratartó és tiszteletben tartó” urak [„einander schätzen und achten”] Tatár fordításában „egymást respektáló és nagyra tartó” emberek [75.], Giampino Battista pedig nem egyszerűen elnézést kért, ahogy az az eredeti szövegben szerepelt [„entschuldigte sich”), hanem egyenesen „exkuzálta magát” [164.].

E helyen talán e sorok szerzőjének is illő respektálnia olvasóit, exkuzálnia magát a hosszabbra nyúlt írásért, és csak abbéli reményét fejezheti ki, hogy a történet-szövést, a veretes német nyelvezetért, vagy a magyar fordítás nyújtotta nyelvi élményért, németül vagy magyarul, de minél többen kézbe veszik Perutz *Leonardo Júdását*. [Múlt és Jövő]

MIKOLY ZOLTÁN

Szemelvények az orosz ezüstkorból

ALEKSZANDR ETKIND: *SZODOMA ÉS PSZICHÉ. TANULMÁNYOK AZ EZÜSTKOR SZELLEMTÖRTÉNETÉRŐL*, FORD. PÁLFALVI LAJOS

Az 19. századvégi és a 20. századeleji orosz alkotók munkássága a mai napig foglalkoztatja az irodalomtudomány, a filozófia és a kultúrtörténészek képviselőit. Alekszandr Etkind kultúr- és esztétikatanulmányos *Szodoma és psziché. Tanulmányok az orosz ezüstkor szellem-történetéről* című, 2024-ben Pálfalvi Lajos fordításában megjelent monografikus terjedelmű tanulmánykötete a korszakban alkotó szerzők szerteágazó tevékenységének bemutatására vállalkozik.

A kötetet az 1990-es évek elején adták ki Oroszországban. A kiadó [a Magyar Művészeti Akadémia] láthatólag törekszik az orosz kultúráról értekező kutatók munkáinak közvetítésére a magyar olvasók felé. A *Szodoma és psziché*n túl korábban megjelent fordításban Karen Sztjepanjan *Shakespeare, Bahtyin és Dosztojevszkij: hősök és szerzők a kitágított valóságban*, illetve Boris Groys *A művészet ereje* című műve is [egyaránt 2022-ben]. Az említett kötetek hazai közvetítését azért tartom figyelemre méltó vállalkásnak, mert olyan szerzők művei válnak így megismerhetővé, akik az orosz kultúra specifikus vonásait igen széleskörű szakirodalmi háttér ismeretében tárgyalják. Továbbá nemcsak szépirodalmi és művészeti alkotásokról olvashatunk elemzéseket az említett kötetekben, de az orosz kultúra sajátosságait európai kontextusban elhelyezve ismerhetjük meg. Karen Sztjepanjan a Shakespeare és Dosztojevszkij munkásságát

tárgyaló monográfiájában az angol dráma- és az orosz regényíró teljes életművét áttekinti az összehasonlító irodalomtudomány módszertanával. Vizsgálja, hogy a két alkotó hogyan közelít az emberi lét különböző dimenzióihoz, például a szabadság megéléséhez. Boris Groys művészetfilozófus tanulmánygyűjteménye a modern és a kortárs művészet plurális jellegét járja körül. Párhuzamosan vizsgálja a magasművészet megnyilvánulási formáit, a tömegkultúrát és a mindennapi élet tárgyi világát. A téma részletgazdag bemutatásához a szerző nyugat- és kelet-európai, valamint orosz kulturális és társadalmi jelenségeket is elemez.

Alekszandr Etkind kötete egyes 19. század végi és 20. század eleji, az úgynevezett ezüstkorból alkotó orosz írók, költők, filozófusok és pszichoanalitikusok tevékenységét tárgyalja. Az ezüstkorból terminus az aranykor analógiájára megalkotott kifejezése az orosz kultúrának. Az aranykor metaforikus időhatára kezdetben az 1820-as, 1830-as évekre vonatkoztatva csak Puskin és Gogol alkotói korszakát jelölte. A 20. századi irodalomtörténet-írás az aranykor megnevezést kiterjesztette a teljes 19. századi orosz irodalomra, amely így magában foglalja Turgenyev, Goncsarov, Dosztojevszkij, Tolsztoj és Csehov életművét is. A 20. századi irodalomtudomány az ezüstkorból elnevezést a 19–20. század fordulójának nemcsak az irodalmára, hanem általánosan a korszak művészetére, annak szellemi életére alkalmazta [Dukkon Ágnes, *Az Aranykortól az Ezüstkorig. Fejezetek az orosz kritika és irodalomtudomány történetéből*, Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2014, 7–8, 208.]. Az említett metaforikus korszakhatárnak kettős jelentése van. Egyrészt értékmérőként szolgál, hanyatlástörténetként értelmezve a századelő íróinak, költőinek és bölcselőinek a tevékenységét a 19. század művészeti folyamataihoz képest. Másrészt az ezüstkorból elnevezés arra is utal, hogy a korszak képviselőit foglalkoztatják az aranykorban született művek: például az ezüstkori építők és bölcselők munkáiban visszatérő témaelemek az aranykori irodalmi művekben megjelenő morális és filozófiai dilemmák.

Etkind a tanulmánygyűjteményében az aranykort az ezüstkorból képest nem helyezi hierarchikusan fentebb, inkább a két időszak azonos vonásaira irányítja figyelmet. Megállapítása szerint egyik alkotói időszakban sem sikerült stabil politikai szisztémát teremteni, azonban mindkét korszak művészetét rendkívüli gondolatgazdagság jellemzi [164.].

A szerző célkitűzése az ezüstkorból kritikus interpretációja [6.]. A kritikai pozíció azonban nem abban fedezhető fel, hogy Etkind az előbbiekből tárgyalt hanyatlástörténeti elbeszélésmodot alkalmazza, és az ezüstkorból az aranykornak alárendelve járja körül, hanem rákérdez a 19. század végi és 20. század eleji értelmiség szerepére és felelősségére a közismert oroszországi történelmi eseményekben, különösképp az 1917-es bolsevik forradalomban. Abból a szempontból is olvassa a szövegeket, hogy azokban hogyan nyilvánul meg például a forradalomváros.

A szerző nemcsak az ezüstkorból művészi produktumait tárgyalja, hanem érdeklődik az iránt az igen színes szellemi közösség iránt is, amelynek keretében az írók, a költők és a bölcselők létrehozták a műveiket. Azért közelít elemzése tárgyához holisztikusan, mert úgy gondolja, hogy „[a] kor tudománya, művésze, politikája és mindennapi élete mind rokonságban áll egymással” [329.]. Vizsgálja az értelmiség körében az 1800-as évek végén egyre népszerűbbé váló alternatív szellemi közösségek és szekták szerepét például Leopold von Sacher-Masoch és Alekszandr Blok műveiben,

a személyes életükben, illetve a világlátásuk alakulásában [33–41, 101, 118–120, 138–145.]. Etkind úgy látja, hogy a századelőn az értelmiség előtérbe helyezte a népi kultúrából ismert szektás közösségi formát. Szerinte azért tudtak értékes alkotásokat létrehozni, mert a szektákban való közös elmélkedéssel párhuzamosan felelevenítették a száz évvel azelőtti [tehát az aranykori] szellemi útkereséseket is [219.]. Az alternatív, sokszor titokban zajló találkozásokon részt vett többek között Vjacseszlav Ivanov, a Dionüszosz-kultusz kutatója, Vaszilij Rozanov bölcselelő, Andrej Belij szimbolista költő, Marina Ivanova Cvetajeva költőnő, Sacher-Masoch író. Az eszmetörténész Masoch szövegeit olvasva [akinek a nevéből a mazochizmus szó származik] rámutat arra, hogy a szekták amellett, hogy az értelmiség szellemi találkozásainak színterei voltak, az agresszió megnyilvánulásának is teret engedtek [33–49.]. Az agresszió összekapcsolódott a szexualitásnak a kor társadalmi normái szerint nem elfogadható formáival, a férfi és a nő kapcsolatának sadista-mazochista megnyilvánulásával.

Etkind vizsgálja, hogy az ezüstkori értelmiség hogyan gondolkodott a férfi és a nő között fennálló bináris oppozícióról. Meglátása szerint tetten érhető az a törekvés, hogy a nemek közötti ellentétet feloldják, a férfit és a nőt misztikus-erotikus képekben próbálják egyesíteni. Tárgyalja Dmitrij Merezkovszkij azon meggyőződését, miszerint Krisztus androgün vonású. Ugyanakkor a merezkovszkiji Krisztus-felfogás nem tekinthető az ezüstkorra jellemző általános meggyőződésnek, ahogyan – az Etkind gondolatmenetében kitüntetett helyet elfoglaló – Blok *Tizenketten* című poémájában sem vesz fel sem női, sem androgün vonásokat Krisztus alakja [85–89.].

A nemek közötti ellentétéhez hasonlóan a természet és a kultúra fogalmainak viszonya szintén fókuszába került az ezüstkori szerzők érdeklődésének. Etkind Vlagyimir Szolovjovnak *A szeretet értelme* című műve alapján rögzíti, hogy az archaikus középkor a természetet a kultúrának rendelte alá. A felvilágosodás megfordította természet és kultúra szembenállását, és visszatért a természethez. Véleménye szerint az ellentét a romantika idején átmenetileg feloldódott, és a kultúra, valamint a természet paralel módon létezett egészen a modernitásig, amely a kultúrának ismét alárendelte a természetet. A posztmodern – Etkind szavaival élve – a természet és a kultúra összeolvasztására vállalkozik [251–252, 308–309.].

Ahogyan a szolovjovi példa is jelzi, az ezüstkori bölcselelőket foglalkoztatják történetfilozófiai kérdések. A szerzők arra törekednek, hogy szövegeikben megragadják az egyes történelmi korszakok specifikus vonásait. Etkind fontosnak tartja a történetfilozófiai irányultságot. Megidézi Nyikolaj Bergyajevet, akit foglalkoztatott az a dilemma, hogy a reneszánsz korszak sajátos elemei megtalálhatók-e az orosz kultúrában. Bergyajev szerint I. Sándor cár [1801–1825] uralkodása alatt, valamint a 20. század elején figyelhető meg a reneszánsz kultúra bizonyos elemeinek oroszországi megjelenése [160–164.]. Kiemeli Puskin, akinek alkotói tevékenységében reneszánsz vonásnak tekinti a szerzői öntudat megnyilvánulását. Puskin „a szabadság, a kötetlenség énekesé”, míg véleménye szerint például Gogol és Tolsztoj nem vallotta az alkotó teljes szabadságát.

A történetfilozófiai kérdésekről szóló esszéekben állandó témaelem az 1917-es forradalom. Etkind kötetének célkitűzése a korszak alkotói tevékenységének kritikus felülvizsgálata, a tanulmánygyűjtemény nagy hangsúlyt fordít a forradalomváró értelmiség szövegeire. A szerző kiindulópontnak tekinti, hogy a forradalomra bizakodva

tekintő íróknak és gondolkodóknak felelősségük van az 1910-es évek eseményeinek radikális jellegében. Etkind tárgyalja a szimbolista költő és drámaíró Blok forradalommal kapcsolatos meggyőződését. Blok a forradalmárt emberfeletti embernek tekinti, amely elképzelése szoros kapcsolatban áll Nietzsche Übermensch-fogalmával. Blok hitt a totális forradalomban, amely az élet minden területét, a politikát, a vallást, az egyéni és a közösségi életet teljesen megváltoztatja, az átalakulás pedig – meglátása szerint – csak a „radikálisan különös individuum”, azaz az emberfeletti ember fellépése esetén valósulhat meg [97–100.].

Bár Etkind nem tűzi ki célul, hogy az oroszországi forradalmakban és politikai eseményekben az értelmiség szerepét teljeskörűen áttekintse, véleményem szerint a korszak felülvizsgálata során nem hagyhatók figyelmen kívül azon szerzők esszéi sem, akik kritikusak voltak a forradalom eszméjével kapcsolatban. A 1917-es év radikalizmusa kétségeket ébresztett például Vaszilij Rozanovban és Bergyajevben is. Blok forradalomvárásától eltérően Rozanov az eseményeket megrendülve figyelte, amiről a *Korunk apokalipszise* című utolsó művében írt. Az 1917-es év történéseinek tragikumát abban látta, hogy az európai kultúra [beleértve az orosz is] eltávolodott a „néhai kereszténységtől”. Véleménye szerint a forradalmi események és az első világháború elvesztésének lehetősége a „2000 évvel ezelőtti, szinte egészében most beteljesülő jóslat” – tehát az apokalipszis – beteljesülése. [Vaszilij Rozanov, *Korunk apokalipszise = Apokalipszis – 1917. Írások az orosz forradalomról*, szerk. Szőke Katalin, ford. Vári Erzsébet, Európa, Budapest, 1997, 321–423.]

Bergyajev Rozanovhoz hasonlóan kritikusan szemlélte a bolsevik Oroszország születését. Az *orosz kommunizmus értelme és eredete* című történetfilozófiai kérdéseket tárgyaló esszéjében ír a kommunizmusnak az orosz történelemben elfoglalt helyéről. Különös figyelmet fordít a bolsevizmus vallásellenes alapállására. Megállapítja, hogy a kommunizmus a keresztény vallásra ellenséggként tekint: „a szocializmus nem hisz Istenben, a halhatatlanságban és az ember szellemi szabadságában”. Bergyajev a szocializmusról szóló megállapítását Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek A nagy inkvizítor* fejezete nyomán fogalmazza meg, ugyanis párhuzamot látott a kommunista eszmék képviselői és Dosztojevszkij Inkvizitorának alakja között. A közöttük lévő hasonlóság véleménye szerint abban rejlik, hogy a szocializmus képviselői és az Inkvizítor is arról a paradoxonról kívánja meggyőzni az embereket, hogy a személyes szabadságukról történő lemondással kerülhetnek a voltaképpeni szabadság állapotába. [Nyikolaj Bergyajev, *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*, ford. Sz. Bíró Zoltán, Századvég, Budapest, 1989, 175–176.]

A *Szodoma és psziché*ben a szerző foglalkozik az ezüstkori bölcseleők történelemszemléletével, azonban nem törekszik a szerzők történelemfelfogásának átfogó bemutatására, inkább csak fragmentumokat látat az igen tág kérdéskörből – egy-egy irodalmi-filozófiai alkotás segítségével. Etkind az ezüstkori egy-egy jelenségének átfogó interpretációja helyett arra vállalkozik tehát, hogy a rendkívül színes korszaknak több érdeklődési területét is vizsgálja. A szerteágazó témákat felölelő kutatás eredménye, hogy a történetfilozófiai kérdésekről értekező esszéikkel párhuzamosan a tanulmánykötet azon műveket is elemzi, amelyek nem a történeti időben zajló változások folyamatára kérdeznek rá, hanem az emberi gondolkodásban általánosan jelenlévő érzelmekről, ösztönökről elmélkednek. A szerző többek között vizsgálja

az ahistorikus alapon álló pszichoanalitikusok munkásságát. A pszichológia, különösképp a freudi hagyományhoz kötődők tevékenységének ahistorikus vonása abban érhető tetten, hogy a történelmi-kulturális jelenségeknek a megértése helyett az emberi tudattalan megnyilvánulására és az egyén mindennapi tapasztalataira fókuszál. Mivel az emberi tudattalant kortól függetlenül azonosnak tekintik, így a pszichoanalitikusok nem törekednek a kultúra diakronikus szemléletű megközelítésére, mint ahogyan az megfigyelhető a történetfilozófiai kérdéseket tárgyaló szerzők esetében. [A freudi pszichoanalízis ahistorikusságáról: Carl E. Schorske, *Bécsi századvég. Politika és kultúra*, ford. Györffy Miklós, Helikon, Budapest, 1998, 164–185.; *A freudizmus*, szerk. Halász László, Gondolat, Budapest, 1988, 331–437.]

Az ahistorikus pozíció ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a történelmi események ne foglalkoztatták volna a kor pszichoanalitikusait. Etkind a filológia és a pszichológia módszertani apparátusát összehangolva olvassa a politikai események és a szovjet rendszer kiépülésére reflektáló pszichoanalitikusok – például Lev Szemjonovics Vigotszkij – szövegeit [313–359.]. A pszichológiai látószög továbbá érvényesül abban az esetben is, amikor a szerző az egyén és a totalitárius államhatalom viszonyáról gondolkodik. Az eszmetörténész az elemzői attitűdön túl saját, szubjektív álláspontjának is teret engedve vizsgálja az egyén megpróbáltatásait a totalitárius diktatúrában. Vigotszkij nyelvfilozófiája nyomán megállapítja, hogy az egyén a szavak világán keresztül tapasztalja meg a diktatórikus államhatalmat, e két szféra, vagyis a szavak és az állam korlátozó-ellenőrző funkciója között szerves kapcsolatot feltételez. Etkind Vigotszkijt idézve arra a következtetésre jut, hogy az állam csak azt tudja ellenőrizni, amit szóban kifejezésre juttattak a totalitárius rendszerek képviselői, amire példaként hozza a törvények szövegeit vagy a koholt vádak alapján történő bírósági tárgyalásokat. Az elfogadott törvények, az állami kontroll alatt álló bírósági tárgyalások azért alkalmasak a szabályozó-ellenőrző szerepkörre és az emberi szabadságot korlátozó funkció betöltésére, mert szavakban nyilvánulnak meg. Etkind szerint az ember a szabadságát akkor tudja a totalitárius diktatúra viszonyai között megőrizni, ha a szavakban jelenlévő korlátoknál [például egy koholt vádak alapján történő bírósági tárgyalásnál] többre értékeli „a szavakba nem öltöztethető belső életét”. „Belső élet”-en a testet, az álmokat, az érzéseket, a saját cselekedeteket és a más emberekkel kialakított kapcsolatot érti [339.]. A szerző meggyőződése szerint a szovjet rendszer tragikuma abban érhető tetten, hogy az embernek nincs semmije, amit ne fejezne ki szóban, aminek az a következménye, hogy megszűnik a szavak által nem uralható „belső élete” [336–344.].

Etkind már korábban, a magyar fordításban 1999-ben megjelent *A lehetetlen Erősza. A pszichoanalízis története Oroszországban* című monográfiájában Freud nyomán tudattalannak nevezi az ember „belső életét”, amely elérhetetlen a társadalmi ellenőrzés és a diktatórikus államhatalom számára. Meggyőzően érvel amellett, hogy a pszichoanalízis szovjet kritikájának azért központi eleme a tudattalan létezésének tagadása, mert ha az embernek nincs tudattalanja, akkor az állami hatalomnak teljes egészében alárendelhető. [Alekszandr Etkind, *A lehetetlen Erősza. A pszichoanalízis története Oroszországban*, ford. Bratka László – Kiss Ilona – M. Nagy Miklós – Szőke Katalin, Európa, Budapest, 1999, 599–601.]

Alekszandr Etkind *Szodoma és psziché* című kötete azért értékes olvasmány, mert a 19. század végi és a 20. század eleji orosz szépirodalom, filozófia és bölcsélet,

valamint pszichológia képviselői szerteágazó tevékenységének számos aspektusába betekintést nyújt. Etkind szerzői pozíciójára jellemző, hogy törekedett az elemzett művek szövegközeli olvasatára és interpretációjára, amely kutatói attitűddel párhuzamosan megfogalmazta saját értékítéletét és szubjektív álláspontját. A kötet kiváló fordítója, Pálfalvi Lajos és a kötet szerkesztője a magyar kultúrában kevésbé ismert orosz szerzők munkásságát röviden bemutató jegyzetekkel látta el a kötetet, amely minden bizonnyal segíti az olvasóközönséget a mű befogadásában. [MMA]

KÁDÁR ANNA KATALIN

• • • • •

Felelős kiadó: FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.